

מערך שיעור

מערך שיעור – על סמכות, נאורות וחירות

קהל יעד: כיתות י"א-י"ב, 90 דקות, אפשרי מקוון או פרונטלי

רקע

שאלת הסמכות היא אחת השאלות הדרמטיות בעולם החינוך בכלל ובעולם החינוך הדתי בפרט. שאלות רבות מעורר המתח שבין הסמכות ובין עולמם האישי של התלמידים: למי האדם מחויב ולמי מחויב האדם המאמין? האם האדם מחויב קודם כל לעצמו, למצפנו ולמחשבתו העצמית או שמא הוא מחויב למקורות סמכות חיצוניים חברתיים: סמכות משפטית, חוקית ומדינית? או שמא מחויבותו היא דווקא לסמכות ההורית, לבית ולמשפחה?

במערך זה ננסה להתחקות אחרי מושג הסמכות דרך עיניהם של שלושה הוגי דעות חשובים: עמנואל קאנט, הראי"ה קוק והרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו). נבקש להבין מהי 'סמכות', האם היא עומדת בסתירה למושגים כמו 'חופש' או 'חירות' ונעמיק כדי לאזן את המתח שבין הרצון שלנו באוטונומיה ומחשבה עצמית ובין הרצון בחיבור למסורת ובקיום מסגרות.

שלב א' – פתיחה

נשחק עם הכיתה את המשחק "הרצל אמר" [למי שלא מכיר: במשחק ניתן לכיתה משימות שונות, את חלקן נפתח באמירה: "הרצל אמר" ואת חלקן פשוט נאמר. הכיתה צריכה לבצע רק את המשימות עם ההקדמה 'הרצל אמר' ואילו לאמירות שמגיעות ללא ההקדמה אין צורך להקשיב]

לאחר המשחק נשאל את הכיתה:

- האם הרגשתם שהבאתם את עצמכם לידי ביטוי במשחק הזה?
- מדוע הקשבתם להוראות שלי?

המשחק הזה מציב לנגד עינינו את מושג 'הסמכות' בביטוי הכי מובהק שלו: הקשבה "עיוורת" לבעל הסמכות ללא שום מקום לביטוי אישי של המשתתפים [חשוב מאוד לתת מקום בדיון לביטויים כגון: 'לא נתת לנו ברירה', 'אלו חוקי המשחק' וכדו' כדי לפתוח פתח להשוואה של המשחק למערכות חוקים אחרות בחיי התלמידות והתלמידים]

שלב ב' – מהי סמכות?

כדי להבין יותר את מושג הסמכות נעיין בדברי הגמרא במסכת בבא-מציעא (דף ל"ב ע"ב):

ת"ר מנין שאם אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר שלא ישמע לו שנאמר איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו אני ה' כולכם חייבין בכבודי טעמא דכתב רחמנא את שבתותי תשמרו הא לאו הכי הוה אמינא צייתא ליה ואמאי האי עשה והאי לא תעשה ועשה ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה איצטריך ס"ד אמינא הואיל והוקש כיבוד אב ואם לכבודו של מקום שנאמר כאן כבד את אביך ואת אמך ונאמר להלן כבד את ה' מהונך הלכך לציית ליה קמ"ל דלא לשמע ליה:

- מדוע במקרה שמציגה הגמרא אסור להקשיב לאביו?
- אלו סוגי 'סמכות' מוצגים בקטע? [סמכות הקב"ה, סמכות האב, סמכות הפוסקים, סמכות האדם על עצמו]

נציג לכיתה את הגדרת המילה 'סמכות' מתוך מילון ספיר:

1. שאפשר לסמוך על דעתו בגלל מומחיותו (בלועזית: אוטוריטה): רופאה זו היא הסמכות העליונה במחלות ילדים; סמכותו של הטבח אינה מוטלת בספק.

מערך שיעור

2. רשות, זכות, יפוי כוח: המנהלת מעבירה סמכויות לעובדים; קיבל מבני משפחתו סמכות לטפל ברכושם.

- מה ההבדל בין שתי ההגדרות? נסו לנסח במילים שלכם.

שלב ג' – סמכויות שונות

כדי להבין יותר את האפשרויות השונות להבין את מושג 'הסמכות' נציג לתלמידים שתי סיטואציות מתקופת הגבלת ההתקהלות במהלך ההתמודדות עם מגפת הקורונה.

פתיחת תלמודי התורה

הפגנות המגזר הערבי בטמרה

הפגנות נגד ראש הממשלה

- סקר כיתתי: שבירת סמכות/קבלת סמכות
- האם ניתן לומר שיש דמות סמכות או ערך שכן מוביל אותם במעשה הזה?

שלב ד' – בין סמכות לבחירה אישית

נציג לכיתה את הסרטון הבא (מתוך פרסומת לבמבה 'שוש')

לאחר הצפייה נשאל את הכיתה 2 שאלות לדיון:

- האם יצא לך פעם להשתמש בביטוי "לא מחליט עליי"?
- מה בעיניך מבטא הביטוי הזה?

לאחר שהגדרנו את מושג הסמכות ומנגד ראינו את הצד השני שמבקש להביא לידי ביטוי גם את זהותו האישית של כל אדם ואדם נבקש לצלול פנימה אל המתח הזה ונעשה זאת בעזרת עיון בכתביהם של עמנואל קאנט והראי"ה קוק.

נציג לתלמידים את דבריו של עמנואל קאנט [להרחבה על דמותו לחץ כאן] מתוך המסה "מהי נאורות":

"הנאורות היא יציאתו של האדם ממצב חוסר הבגרות שהביא על עצמו. חוסר בגרות משמעו חוסר היכולת להשתמש בשכל בלא הנחיה של אחר. כשהסיבה לחוסר הבגרות אינה בעיה שכלית, אלא הימנעות מהחלטה להשתמש בו בלא הדרכה של אחר, או היעדר האומץ לעשות כן, אפשר יהיה לומר שהאדם הביא חוסר בגרות זה על עצמו. היה אמיץ להשתמש בשכלך בעצמך! זהו המוטו של הנאורות."

- מהו לדעתך החידוש המרכזי בדבריו של קאנט?

לפני שנקרא את הקטע השני [בו מסביר קאנט מדוע אנשים לא "מתבגרים"] נשחק משחק ובו נבקש מהכיתה אחד אחד לפי הסדר לומר מה בעיניו יכול למנוע מאדם לרצות ולהתבגר אל המצב שאותו תיאר קאנט **כאשר המגבלה היחידה היא שאסור לחזור על אותו דבר פעמיים.**

לאחר המשחק נקרא את דבריו של קאנט:

"...עצלות ופחדנות הן הסיבות לכך שחלק כה גדול מהאנשים, אחרי שהטבע שחרר אותם זה עדיין שמחים להישאר בלתי בוגרים לאורך כל חייהם, והן גם הסיבה לכך שכה קל לאחרים למנות עצמם לאפטרופסים שלהם. זה נח כל כך להיות בלתי בוגר. יש לי ספר שמשמש אותי כ"שכל", מדריך רוחני שמשמש כ"מצפון" שלי, רופא שמכין תכנית תזונה עבורי וכן הלאה. כך איני נדרש להתאמץ

מערכ שיעור

בעצמי. איני נדרש לחשוב כשאיני יכול פשוט לשלם. מישהו כבר ידאג למעני לכל הדברים המעיקים. אותם אפטרופסים שברוב טובם קיבלו על עצמם את ההשגחה, דואגים שהרוב הגדול של האנשים... יראה בהתקדמות אל הבגרות צעד מסוכן, מלבד היותו קשה..."

- האם באמת נוח לנו יותר לא להתבגר ולתת לאחרים להחליט בשבילנו?

שלב ה' – הרב קוק, חופש וקדושה

אחרי שעיינו בדבריו של קאנט נעמיק את ההבנה במושג החופש וננסה להבין מדוע חשוב כל כך לתת לכל אדם את אפשרות הבחירה האישית ואת האפשרות לקרוא תיגר על המציאות וליצור דברים חדשים.

נפתח בקריאת דבריו של הרב קוק מתוך 'שמונה קבצים':

"מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו, אינו סובל הריסות רוחניות, אבל גם אין לו בניינים עצמיים. הוא חוסה בצילם של הבניינים הטבעיים, כמו השפנים, שהסלעים מחסה להם. אבל האדם, מי שנשמת אדם באמת בקרבו, נשמתו לא תוכל לחסות כי אם בבניינים שהוא בונה בעמלו הרוחני..."

[את אותה נקודה של "הריסות רוחניות" ושל המקום שלהן כחלק הכרחי בתהליך התבגרות אפשר גם לעשות דרך צפייה בסרטון המצורף, [לחצו כאן](#) לצפייה]

- מה המחיר שאדם משלם כשהוא מבקש לא להתבגר ולא להתקדם?
- מדוע 'הריסות רוחניות' הן חלק חשוב כל כך בהתבגרות לדעתו של הרב קוק?

למורה: אם הכיתה ברמה גבוהה מספיק אפשר לעיין גם בקטע נוסף של הרב קוק בו הוא יוצא נגד יראה (סמכות) שאינה מזוקקת מספיק. לדעתו של הרב קוק, כשיראה עומדת בפני עצמה ללא נתינת מקום לאדם עצמו היא בעצם חוסמת את האדם מהתקדמות והופכת אותו פאסיבי ועומד במקום:

"היראה כשלא תזדקק כראוי, עושה היא את האדם לסמרטוט, פחדן ועלוב מעצמו [...] על כן צריך להיות דווקא ערום ביראה, כדי לטהרה... כיוון שמחשבה קטנה תופסת מקום בנפש בדבר העניינים האלוהיים וכל תכני הקודש, הרי מפשטת את ארס הקטנות שלה על כל המון המעשים, הלימודים והדיבורים, שהם הולכים ונעשים על פי השפעתה. והסיגים הרוחניים, הצללים, מחשבות השקר והחולשה, החנופה והתאוה, מתאחזים בכל דברי קדושה..."

[בדומה לקאנט, הרב קוק רואה בשחרור המחשבה מכבלי הפחד והעצלנות עניין מרכזי וחשוב ביותר בעבודת הקודש. אם העולם הדתי חסה בצילם של הבניינים שנבנו בעבורו, והוא חושש מלצאת החוצה, הרי שבא הרב קוק וסותר את הבניין. לשיטתו, החופש, האומץ המחשבת, התמודדות עם טעות ועם הריסות רוחניות כתוצאה מעצמאות מחשבתית, אינם תקלה, אינם מבטאים ירידה רוחנית כי אם את המעשה הרוחני בעצמו: התקרבות לקב"ה. רק באמצעות החופש המחשבתי, זיקוק יראת ה' והאבחנה הברורה בינה לבין יראת המחשבה עשוי האדם לתקן את עצמו, את סביבתו ואת עולמו. הימנעות מכך זורעת הרס וארס בעולם הרוחני של האדם עצמו ושל העולם בכלל.]

שלב ו' – אז איך בונים בוגר מחויב ו'חופשי'?

נזכיר לכיתה את הקטע מהגמרא במסכת בבא מציעא בו פתחנו את השיעור ונשאל שתי שאלות:

- בקטע שלמדנו בגמרא, מהי הסמכות "העליונה"?
- האם בעולם היהודי באמת סמכות "הרב" (ההלכה או 'אלוהים') עדיפה על סמכות "האב" (הבית, המשפחה או המסורות)?

מערך שיעור

נעיין בדבריו של 'מניטו', הרב יהודא ליאון אשכנזי [להרחבה על דמותו לחצו [כאן](#)]

"כפי שמלמד שמה, "מסכת אבות", הדמות שממנה, וממנה בלבד, יש לקבל הנחיות באשר לאופן מסירת זהות ישראל בהצלחה מדור לדור היא דווקא דמות האב. אך מיהו אב זה? לפי פירושן של המהר"ל מפראג, המסכת הראשונה של פרקי אבות עוסקת ביחס שבין המוסר ובין המקבל, והאם כל מה שנמסר אכן מתקבל. מחד גיסא, זהות האב – המוסר – טעונה אימות, מאידך גיסא, גם זהות הבן – המקבל – טעונה אימות... מפירושו של המהר"ל למדנו שהזוכה לתואר "אב" הוא איש ישראל המסוגל לסכם ולהכיל את הזהות הקודמת, ומתוך כך להגדיר את עקרונות ההכרעה בצמתים החשובים שיעמדו בדרכו של הדור בעתיד. מכל מורי הדרך האפשריים זוכים האנשים הללו להיקרא אבות, לא רק משום שקיבלו את שנמסר להם, אלא משום שהם מסוגלים להכיל את כל מה שהוכתר בהצלחה בזהות ישראל בדורות הקודמים ולסכם אותו משם לשם מסירה הלאה. **האנשים הזוכים לתואר "אבות" הם האנשים המסוגלים לסכם באופן הרחב ביותר את זהות ישראל בבחינת כלל, ולמסור אותה לכמה שיותר בנים בבחינת פרטים...**"

- לפי דבריו של מניטו, מי נקרא 'אב'?
- מה בעיניו תפקידו של 'דור האבות והאמהות'?

[למורה: החידוש בדבריו של מניטו הוא שבעצם כל אחד ואחת יכולים להיקרא 'אבות' או 'אמהות' וזה תלוי בהבנה שלהם את תפקידם. בעיניו של מניטו עיקרו של תפקיד האב הוא להצליח להכיל את מה שהיה לפניו, לקבל ממנו את הדברים שכבר הוכיחו הצלחה ולהצלחה להטמיע אותם בבנים אבל לא מתוך רצון שיהיו כמוהו אלא דווקא מתוך הבנה שהם יוסיפו על גבי זה מימד נוסף וחדש]

לסיכום הדברים נשחק עם התלמידים משחק סיום: נבקש מכל תלמיד.ה לקחת דף ולכתוב עליו שני דברים – דבר אחד שהוא רואה שקיים בדורות לפניו שהיה שמח שיהיה גם אצלו ודבר אחר שהוא לא מזהה בדור האב והסב שלו ושהוא היה שמח להעביר לילדיו.

את רשימת הפתקים ניתן לשמור באופן כיתתי בתוך קופסא כמעין קפסולת זמן או לתלות בקטע כעין מראה לתהליך אותו למדנו.